

**ZDROWY CHOREGO NIE ZROZUMIE. КОНЦЕПТИТЕ ZDROWIE
И CHOROVA В ПОЛСКАТА ЕЗИКОВА КАРТИНА НА СВЕТА**

Жана Станчева
Софийски университет „Свети Климент Охридски“

**THE CONCEPTS *DISEASE* AND *HEALTH* IN THE POLISH
LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD**

Zhana Stancheva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The study compares the concepts *DISEASE* and *HEALTH* as fragments of the Polish linguistic picture of the world. In both concepts we find a tendency for objectivization and animalization, connecting to the paired domains *GOOD – BAD*, *LIFE – DEATH*, *WEALTH – POVERTY* and conceptualization as a *CONTAINER*. Specific for *HEALTH* is the interpretation as a valuable object and energy, for *DISEASE* – as an enemy, but also as an obstacle, which makes us wiser. We find the image of the malingering – the healthy man, who pretends to be sick. Disease is part of the domain *CURSE*, while toasts, wishes and gratitude predominantly involve health.

Key words: concept, disease, health, container, animalization, objectivization, curse, toast, malingering

Цел на изследването е съпоставка на концептите *ZDROWIE* и *CHOROVA* като фрагменти от полската езикова картина на света. Концептуализацията на болестта в полския език, както и в компаративен план с българския, е обект на предишни търсения на автора (Станчева 2012а, Станчева 2012б), които ще послужат за основа на настоящия материал.

Изследването е семантично, поставено в рамките на когнитивната теория на езика. Според нейните постулати познанието е процес на пораждање и трансформация на концепти, затова те са най-важен обект на когнитивната лингвистика.

Концептът отразява представата на носителите на дадена култура за явленията в пълното многообразие на техните асоциативни

връзки. Той се реализира не само в думата, но и в словосъчетанието, изказването, дискурса, текста. Не всяко име е концепт. Концептуализират се само тези явления от действителността, които са актуални и ценни за дадена култура, имат по-голямо количество езикови единици за своята фиксация, явяват се теми на пословици и поговорки, поетични и прозаични текстове. Концептът има много измерения, в него може да се отдели рационално и емоционално, абстрактно и конкретно, общонационално и индивидуално. Структурата на концепта може да се представи във вид на кръг, в центъра на който лежи основното понятие – ядрото на концепта, а в периферията се намира всичко това, което е привнесено от културата, традициите, народния и личния опит. Концептът е историческо понятие, което променя съдържанието си в хода на времето (Маслова 2004).

При интерпретацията на езиковите факти за основа служи теорията на концептуалната метафора на Дж. Лейкоф и М. Джонсън (Лейкоф, Джонсън 1980). Според авторите метафората е действащ в семантиката психологически принцип на аналогията, при който едни явления се осмислят и възприемат чрез други. Следователно във всяка метафора има изходна сфера и сфера цел (Пенчева 2011). Така например в израза *болестта атакува* глаголът е от изходната сфера, а болестта е цел, докато в словосъчетанието *болна амбиция* прилагателното принадлежи към изходната сфера.

Анализът на ядрото на концептите е съобразен с историята на значението на лексемите, като е почерпана информация от етимологични речници (Банковски 2000, Длугош-Курчабова 2008). Езиковият материал е ексцерпиран от фразеологични речници и сборници с пословици и поговорки (Глух 2005, Бомба, Либерек 2003, Скорупка 1967, Шверчинска 2003).

Описанието започва с етимологична информация за централните елементи на концептите. Относно произхода на лексемата *zdrow* етимолозите са единодушни – формацията е наследена от праславянски, с представка *съ-* от праиндоевропейското **su* ‘добро, красиво’ и корен *дорвъ-* от праиндоевропейското *doru-* ‘дърво’. Кр. Длугош-Курчабова предлага следното семантично развитие: от ‘добро дърво’ → ‘твърд, силен като дърво’ → ‘силен, мощен’ → ‘неразвален, непохабен, здрав’ (Длугош-Курчабова 2008). Следователно *zdrowy* означава силен, твърд, лишен от качества като сух или слаб. От своя страна етимологията на лексемата *choroba* е недоизяснена. Различните автори я свързват с болка, рана, гной, дявол, зло, грозота (вж. в Станчева

2012a). Предполага се, че инициалното *ch-* е експресивно, с негативен оттенък. Според А. Банковски значението на лексемата *chory* е пренесено от изсъхнали дървета на хора: ‘съхнещо дърво’ – ‘човек, отслабнал от глад или болест’ – ‘болен’ (Банковски 2000). Тази теория непосредствено свързва произхода на лексемите *zdrowy* и *chory*. Отчетлива е оценъчната опозиция в двойката, като първият елемент носи положителна, а вторият – изцяло отрицателна конотация.

На словообразователно ниво отново откриваме сходства – лексемите *zdrowie* и *choroba* са транспозиционни деадективни деривати. Основи са прилагателните *zdrowy* и *chory*. Различен е типът формант – афиксален при *choroba* (суфикс *-oba*) и парадигматичен при *zdrowie* (Вогелгесанг 2001: 52, 248).

В речника на В. Дорошевски значенията на лексемата *zdrowie* са три: 1. ‘състояние на живия организъм, в което всички функции протичат правилно, усещане за добро физическо и психическо състояние’; 2. ‘пиене на алкохол за нечие здраве, съпровожданият го тост’; 3. старо: ‘живот’. Толкова са и значенията на лексемата *choroba*: 1. ‘патологичен процес, проявяващ се в неправилно функциониране на организма или на негова част’; 2. преносно: ‘неморалност, недостатък, изопачаване на нещо, отклонение от приетите норми и правила’; 3. вулгарно: употреба в проклетия и ругатни (Дорошевски, ред. 1958). Може да заключим, че лексемите *zdrowie* и *choroba* представляват абсолютни антоними в своите основни значения: правилно – неправилно функциониране на организма. Отричането на едното понятие служи за определение на другото. Я. Домарадзки отбелязва, че здравето се разбира най-често чрез негация, като липса на болест (Домарадзки 2013: 408).

В структурата на концептите ZDROWIE и CHOROBA отделяме редица сфери и посоки на интерпретация. Повечето са общи, като се открояват и някои специфики.

Обща е тенденцията към опредметяване на понятията. Болестта и здравето се интерпретират като ПРЕДМЕТИ, на които се приписват физически характеристики. Болестта има форма и тегло:

Choroba ostra – букв. остра болест, ‘протича бързо и неочаквано’;

Ciężka choroba – букв. тежка, ‘опасна, трудна за лечение’;

Lekka choroba – букв. лека, ‘преминава бързо и без усложнения’.

Здравето е предмет с определена здравина, изработен от различни материали:

Zdrowie ze stali/ z żelaza, żelazne zdrowie, kamienne zdrowie – букв. здраве от стомана/ желязо, желязно, каменно здраве, ‘крепко здраве’;

Ktoś kruchego zdrowia, krucho ze zdrowiem – букв. крехко, ‘слабо, проблемно здраве’.

Предметите болест и здраве могат да се хванат с ръка, да се пренасят, да се получават и отнемат:

Łapać/ złapać chorobę – букв. хващам; ‘разболявам се’;

Przenosić chorobę do domu/ do szkoły – букв. пренасям вкъщи/ в училище, ‘заразявам семейството/ съучениците си’;

Wynieść/ wynosić zdrowie – букв. изнасям/ изнеса, ‘спасявам си живота’;

Mieć zdrowie/ nie mieć zdrowia – букв. имам/ нямам, ‘здрав съм, болен съм’;

Przywrócić/ wrócić zdrowie – букв. връщам, ‘оздравявам’;

Nabywać się/ dostać choroby – букв. придобивам/ получавам, ‘разболявам се’;

Odbierać/ odebrać zdrowie – букв. отнемам, ‘разболявам’.

Специфична за концепта ЗДРАВЕ е интерпретацията като ценен предмет, скъп дар, който лесно се губи и затова трябва внимателно да се пази:

Tracić/ stracić zdrowie – букв. губя, ‘нервирам се; разболявам се’;

Utrata zdrowia – букв. загуба, ‘разболяване’;

Zdrowie łatwo stracić, trudno nabyć. – Здравето се губи лесно, трудно се намира;

Zdrowie kto traci, gorzko za to zapłaci. – Който губи здравето си, горчиво ще си плати;

Darować kogo zdrowiem – букв. дарявам здраве някому, ‘пощадявам живота на някого’;

Chronić/ ochraniać zdrowie; ochrona zdrowia – букв. пазя, опазване на здравето, ‘грижа се за здравето’.

Без аналог с концепта БОЛЕСТ е и интерпретацията на здравето като енергия, която здравият човек излъчва:

Promienieć zdrowiem – букв. блестя, искря, излъчвам здраве;

Tryskać zdrowiem/ zdrowie tryska z kogoś – букв. блика, шурти, ‘много здрав’.

Освен като конкретни предмети, болестта и здравето се осмислят и като ВМЕСТИЛИЩА. Процесът на разболяване се възприема като влизане в болестта контейнер:

Popadać/ wpadać/ wpędzać się w chorobę – букв. падам, изпадам, вкарвам се в болест; ‘разболявам се, започвам да боледувам, връхлита ме болест’;

Zapadać na chorobę – букв. пропадам в болестта, ‘започвам да боледувам’;

Wpędzać kogoś w chorobę – букв. натиквам в болестта, ‘притеснявам, дразня, някого; предизвиквам нечие заболяване’.

От своя страна здравият човек се намира във вместилището здраве:

Być w dobrym/ złym zdrowiu; być w pełni sił i zdrowia – ‘в добро/ лошо здраве съм’;

Zostać/ zobaczyć kogoś w dobrym/ złym zdrowiu – виждам някого в добро/ лошо здраве;

Dożywać w zdrowiu (ileś lat) – ‘доживея здрав (до определена възраст)’.

При оздравяването си болният излиза от болестта вместилище и влиза във вместилището здраве:

Wychodzić z choroby – букв. излизам от болестта; ‘оздравявам’;

Wyprowadzić z choroby – букв. изведа, изнеса от болестта; ‘излекувам’;

Przywracać kogoś do zdrowia – букв. връщам някого към здравето, ‘излекувам’;

Powrót do zdrowia – букв. връщане към здравето, ‘излекуване’;

Przyprowadzić kogoś do zdrowia – букв. завеждам някого към здравето, ‘излекувам’.

Следователно процесите на заболяване и оздравяване се интерпретират като ДВИЖЕНИЯ в две измерения: по вертикала и по хоризонтала. Метафората ДОБРОТО е ГОРЕ, ЗЛОТО е ДОЛУ е една от основните в когнитивната семантика. Противоположната оценъчна интерпретация на болестта и здравето ги обвързва със срещуположни посоки. Разболяването е движение надолу:

Popadać/ wpadać w chorobę; zapadać na chorobę – букв. падам, изпадам, ‘разболявам се’;

Zapadać/ zapaść/ podupadać na zdrowiu – ‘разболявам се’;

Choroba powala/ ścina kogoś z nóg – поваля/ подкосява краката на болния, ‘заболявам от тежка болест’.

Обратно, оздравяването е движение нагоре:

Wygrzebywać się z choroby – букв. измъкна се на повърхността, ‘оздравея’;

Stawiać/ postawić kogoś na nogi – букв. изправям на крака, ‘връщам нечий физически и психически сили’;

Stanąć na nogi – букв. изправям се на краката си, ‘оздравявам’.

При движението по хоризонтала липсва противопоставяне на посоките ляво и дясно, напред и назад, актуални са само направлението НАВЪТРЕ и НАВЪН:

Wręczać w chorobę – вкарвам, ‘разболявам’;

Wychodzić/ wyprowadzić z choroby – излизам/ извеждам, ‘оздравявам’;

Wyciągnąć kogoś – изваждам някого, ‘излекувам, връщам някого към здравето’;

Coś idzie/ wychodzi komuś na zdrowie – ‘полезно е за здравето’;

Dochodzić/ przychodzić/ wracać/ powracać do zdrowia, powrót do zdrowia – ‘оздравявам’.

Здравето се откроява като естественото за човека състояние, в което той би следвало да се намира и към което трябва да се завърне след боледуването.

На тенденцията за предметяване на болестта и здравето се противопоставя осмислянето им като ЖИВО СЪЩЕСТВО – като личност с определено поведение и навици. Така болестта има познавателни способности:

Choroba wie gdzie/ kiedy/ jak/ co – букв. знае, ‘неизвестно къде/ кога/ как/ какво’;

Choroba kogoś wie! – ‘неизвестно е какво се случва с някого’.

С нея може да се разговаря:

Wywołać chorobę – букв. повикам, ‘предизвиквам заболяване’;

Tu chorobo! – обидно обръщение.

Здравето, подобно на човека, има приятели и врагове и собствен дом:

Mysie nóg – zdrowia wróg – миенето на краката е враг на здравето;

Higiena przyjaciółką zdrowia – хигиената е приятелка на здравето;

Dom zdrowia – болница.

Одухотворената болест може да дава и да взима, да докосва, да пренася:

Choroba nadała! – букв. даде, ‘случило се е нещо неприятно’;

Niech kogoś choroba weźmie! – букв. нека го вземе болестта, ‘да го вземат дяволите’;

Choroba dotyka kogoś – букв. докосва, ‘разболява се’;

Choroba przyniosła! – букв. донесе, ‘с нежелание за нечия поява’.

Подобно на партньор, здравето може да ни напусне и да се върне при нас:

Zdrowie czyje opuszcza kogoś – букв. напуска го, ‘разболява се’;

Komuś wraca zdrowie – букв. връща се, ‘оздравявам, чувствам се по-добре’.

Болестта и здравето се придвижват подобно на човек:

Choroba przychodzi na kogoś – букв. идва при някого, ‘разболява се’;

Zawał jeździ samochodem, zdrowie chodzi piechotą – сърдечният удар пътува с кола, здравето върви пеша;

Nawiedzony chorobą – букв. посетен от болест, ‘болен’.

Специфично за действията на болестта като живо същество е, че те обикновено не са добронамерени. Болестта е ВРАГ, противник в бой, който може да загуби битката, но може и да надвие болния:

Mocować się z chorobą – букв. боря се, ‘лекувам се’;

Zwalczać chorobę – надвивам, преборвам, ‘излекувам болестта’;

Choroba zwala/ powala/ ścina kogoś z nóg – ‘заболявам от тежка болест’;

Choroba zmogła kogoś – букв. побеждава, надвива, ‘заболявам тежко’;

Złamany chorobą – букв. пречупен, сломен от болестта, ‘тежко болен’.

Самото боледуване се интерпретира като водене на военни действия. Вражеските сили атакуват, редуват се нападения и отстъпления:

Atak choroby – букв. атака, ‘неочаквано разболяване’;

Napad choroby – букв. нападение, ‘засилване, повторна поява на болестта’;

Choroba ustępuje – букв. изтегля се, отстъпва, ‘болният оздравява’.

При анимализацията на здравето също откриваме специфични интерпретации. То цъфти:

Kwitnące zdrowie/ kwitnąć zdrowiem – букв. цветущо, ‘крепко здраве’.

Редица образи от растителния и животинския свят са символи на здравето:

Zdrów jak byk/ koń/ ryba/ rybka/ ćwik / rydz / rzepa – здрав като бик/ кон/ риба/ рибка/ петел/ млечница/ ряпа.

И докато болестта е смъртен враг, здравето е благородник, заслужил уважение:

Szlachetne zdrowie – букв. благородно;

Szanować zdrowie – да уважаваш здравето;

Szanuj zdrowie należycie, bo jak umrzesz, stracisz życie. – букв. Уважавай здравето си, защото, когато умреш, ще загубиш живота си;

Kto zdrowia nie szanuje, ten na starość żałuje. – Който не уважава здравето, на старини съжالياва.

Като обща сфера отделяме връзката с двойката сфери живот и смърт. Смъртта се възприема като естествен край на болестта и е третото звено във веригата ЗДРАВЕ – БОЛЕСТ – СМЪРТ (Стец 2007: 27). В полската езикова картина на света болестта и смъртта са тясно свързани:

Być między życiem a śmiercią – между живота и смъртта съм;

Pasować się/ walczyć/ zmagać się ze śmiercią – букв. боря се, надмогвам смъртта;

Żyjący/ żywy trup; trup za życia – букв. жив труп, ‘смъртно болен’;

Ktoś jest na wykończeniu – ‘смъртно болен’.

Леглото на болния е смъртно ложе:

Łoże śmiertelne; łoże śmierci – ‘смъртно ложе’.

Подобна е връзката между здравето и живота. Във фразеологията те са взаимнозамменяеми, ‘живот’ е третото значение на лексемата *здраве* в речника на В. Дорошевски:

Darować kogo zdrowiem – ‘пощадявам нечий живот’;

Wynieść/ wynosić zdrowie – ‘спасявам си живота’;

Zdrów i cały/ cały i zdrowy – ‘жив и без вреда за здравето’;

Ujść ze zdrową głową – ‘спасявам си живота’;

Czuć się jak nowonarodzony – ‘чувствам се добре, оздравял’.

Отчетливата оценъчна характеристика на двете понятия позволява интерпретацията им като самите висши ценности – ДОБРО и ЗЛО. Както отбелязахме, съществува и етимологична връзка.

От една страна, болният човек изглежда и се чувства зле, лошият външен вид е знак за болест:

Komuś zrobiło się, jest gorzej – стана му зле, някому е зле;

Źle jest z kimś/ z czyimś zdrowiem – някой е зле със здравето;

Niedobrze komuś jest – не му е добре.

Човек бяга от болестта като от проклятие, нечиста сила, която има власт над него, изсмуква жизнените му сили:

Zapobiegać chorobie – букв. избягвам, ‘не допускам да се разболея’;

Złamaną chorobą – букв. счупен, сломен, ‘покосен от болест’;

Kogoś trapią choroby – букв. измъчват го, ‘непрестанно боледуват’;

Choroba złożyła kogoś – болестта принуждава болния да лежи, ‘разболявам се’;

Trzymany/ przykuty do łóżka przez chorobę – букв. държан насила, прикован към леглото;

Rozbiera kogoś choroba – букв. съблича, срутва някого, ‘разболявам се, чувствам се зле’.

Всички глаголи имат негативно значение, носят отрицателен маркер.

За разлика от болния, здравият човек изглежда и се чувства добре:

Wydobrzeć – букв. подобрявам се, ‘излекувам се’.

При пожелания двете понятия са взаимнозаменяеми:

Niech ci idzie na zdrowie – ‘да ти върви по вода’;

Niech ci Bóg da zdrowie – ‘бъди добре’.

Здравето е радост, то е мило на всеки човек:

Śmiech to zdrowie. – Смехът е здраве.

Do zdrowia dobrego trzeba serca wesolego. – За добро здраве трябва весело сърце;

Każdemu zdrowie mile. – Здравето е всекиму мило.

Поредната обща за двете понятия сфера са ПАРИТЕ. Здравето се интерпретира като платежно средство, което може да бъде пестено:

Przypłacać coś zdrowiem – букв. плащам за нещо със здравето си, ‘вредя на здравето’;

Zdrowie to skarb – букв. здравето е съкровище;

Oszczędzać zdrowie – букв. пестя, ‘пазя, щадя здравето’.

То има стойност и цена:

Ktoś/ coś kosztuje kogoś dużo zdrowia – букв. струва много здраве, ‘мъчи, нервира’;

Kosztem zdrowia – букв. с цената на здравето си, ‘вредно за здравето’;

Zdrowie kto traci, gorzko za to zapłaci. – Който губи здравето си, горчиво ще си плати.

Като висша ценност здравето е по-стойностно от парите и материалните богатства:

Lepsze jest zdrowie niż pieniądze. – Здравето е по-добро от парите;

Zdrowie i czyste sumienie waż sobie nad dobre mienie. – Здравето и чистата съвест ценят повече от доброто имущество.

Човек често оценява това, което има, чак когато го загуби. Така е и със здравето, чиято стойност откриваме едва когато се разболеем:

Chory się dowie, co warte jest zdrowie. – Болният ще разбере колко струва здравето;

Tylko w chorobie ceni się zdrowie. – Здравето се ценят само в болестта.

И ако здравето е богатство, то липсата на пари се възприема като болест:

Chorować na brak gotówki/ chorować na kieszeń – букв. боледувам от липса на пари/ боледувам от джоб, ‘нямам пари’;

Chorować na suchoty w kieszeni/ kieszonkowe – букв. боледува от сухи джобове; ‘нямам пари’.

Тук болестта е изходна сфера, а сфера цел е бедността.

Обща за признаците здрав и болен е представата за **интензификация на рамката**. В. Дорошевски посочва като разговорно значение на прилагателното *zdrowy* ‘значителен от гледна точка на интензивност’:

Zdrowa forsa – ‘много пари’;

Zdrowa premia – ‘голяма премия’;

Zdrowy łobuz – ‘голям хулиган’.

Все пак връзката на болестта с интензификацията на признака е по-отчетлива:

Chorobliwa ambicja – букв. болна амбиция, ‘прекомерно силно, неутолимо желание за реализация на всички планове, надценяване на собствените възможности’;

Chorobliwa zazdrość – болезнена ревност, ‘прекомерна, неоснователна ревност’;

Chora wyobraźnia – болно въображение, ‘силно развито въображение, склонност да се измислят опасни неща’;

Chory z miłości – болен от любов, ‘много силно влюбен’;

Chory z tęsknoty – болен от мъка, ‘изпитва огромна тъга, мъка, силно страда’.

Силното желание се възприема като болестно състояние:

Chorować na coś/ kogoś – ‘страстно желая нещо/ някого, мечта за някого’;

Chory na coś – ‘страстно желаещ’;

Ktoś choruje na dorosłość – ‘иска да порасне на всяка цена, стреми се към съвършенство въпреки липса на възможности’.

Тук болестта отново е не сферата цел, а изходната сфера. Прекомерният стремеж към нещо се възприема като патология, т.е. оценява се негативно. Следователно в полската езикова картина на света склонността към силни желания е недостатък.

Интензификацията означава преминаване отвъд нормалното, прекрачване на приетите граници. В противопоставянето между норма и отклонение здравето и болестта застават на противоположните полюси. Това, което е здраво, е общоприето, правилно, умерено, трезво:

Zdrowy środek – ‘умерена, златна среда’;

Zdrowa myśl/ rada – ‘практична, сполучлива мисъл/ съвет’;

Zdrowa krytyka – ‘градивна критика’;

Zdrowy rozsądek – ‘практичен разсъдък’;

Być przy zdrowych zmysłach – ‘да бъдеш трезв, съзнателен’;

Wziąć coś na zdrowy rozum – ‘вода съм от трезва мисъл, без емоции, спокойно’.

Обратно, болестта се интерпретира като отклонение от приетите норми и правила, това е и второто значение на лексемата в речника на В. Дорошевски. Така болният се възприема като различен, неприет от обществото, неразумен, несериозен, неадекватен:

Chory psychicznie/ umysłowo – ‘чудак, държи се неприемливо’;

Chore poglądy – ‘луди, опасни, неморални убеждения, разсъждения’;

Chora baba – ‘неразумна, с буйно въображение, несериозна, държаща се неподходящо’;

Chory człowiek – ‘държащ се глупаво, несериозно, неподходящо’.

Тази посока на интерпретация естествено води до възприемането на болестта като глупост, на болния човек – като глупак:

Powiedzieć coś jak chory w kubel – ‘да кажеш нещо безсмислено, глупаво’;

Chory pomysł – ‘глупава, безсмислена, болна идея’;

Chory na rozum – ‘глупав’.

Болното и здравето се съотнасят като разумно и неразумно, умно и глупаво, ср. *za zdrowy rozum* ‘разумно, трезво’ – *chory na rozum* ‘глупав’.

На възприемането на болестта като глупост, т.е. като нещо просто и елементарно, се противопоставя следващата интерпретационна рамка. Тук боледуването се явява ПРЕПЯТСТВИЕ, изпитание, с което човек трябва да се справи:

Na choroby są sposoby – ‘всеки проблем може да бъде разрешен по някакъв начин’;

Każdy chory ma doktora – ‘всеки, който има нужда от нещо, ще намери начин да се сдобие с него, ще намери помощ’;

Każda choroba ma swoje lekarstwo – ‘всеки проблем може да бъде решен, няма ситуация без изход’.

Преодоляването на болестта препятствие прави болния по-мъдър и по-опитен от здравия:

Zdrowy chorego nie zrozumie – ‘този, който никога не е бил в дадена тежка ситуация, не може да разбере трудностите, които произлизат от нея’.

Следователно опозицията *болен – здрав* далеч не е еднозначна. Членовете ѝ могат да разменят ролите си, а образът на болния да носи противоположни конотации:

Chorego pytają, zdrowemu dają – ‘този, който получава, не е този, който заслужава, който наистина има нужда’.

Тук болният е несправедливо лишен от това, което му се полага, от отношението, което заслужава, а здравият го получава незаслужено.

Разменените роли на здравия и болния проличават най-отчетливо в образа на мнимо болния човек. Той е много чест в полската фразеология:

Chory na bachory – ‘иронично, преструва се на болен’ (*bachor* – грубо за дете);

Chory na zapalenie skarpetek – букв. болен от възпаление на чорапите, ‘преструва се на болен’;

Chory, dupa go boli – ‘преструва се на болен, задникът го боли’;

Chory na łacinę/ matematykę – училищен жаргон, ‘преструва се на болен заради неподготвен урок’;

Nie każdy chory, co stęka – ‘някой се преструва на болен, за да му обърнат внимание, преувеличава проблемите си’.

Причина за преструвките най-често са мързелът или стремежът към незаслужени облаги. Това поведение се оценява негативно. Наличието на апетит разкрива мнимо болния:

Chory na śmierć, a zjadłby ćwierć – ‘за някого, който се преструва на тежко болен, но е готов да яде’;

Chorować na lenia – букв. боледувам от мързел, ‘нямам желание да работя, скатавам се от работа’.

Реципрочният образ – на болен, който се преструва на здрав, липсва във фразеологията.

Последното – трето – значение на лексемата *choroba* в речника на В. Дорошевски е маркирано като вулгарно и разговорно, а именно – употребата ѝ в клетви и ругатни. Така в рамките на концепта се включва сферата ПРОКЛЯТИЕ:

O choroba! Choroba ciężka! A cóż, do choroby! – проклятия;

Choroba (kogoś) wie! – Дявол го знае!

Niech cię choroba weźmie/ ciśnie! – Да те вземат дяволите!

Choroba przyniosła! – проклятие, ‘някой дойде, стана нещо неприятно’;

Choroba nadała! – проклятие, ‘стана нещо неприятно’;

Ty, chorobo! – нападка, обида;

Idź do choroby! – Върви по дяволите!

Със същата употреба за клетвите: *Idź do cholery! Idź do kaduka! Idź do kata! Idź do diabła! Idź do licha! Idź do pioruna!* – Върви по дяволите!

Следователно натоварените с негативна конотация лексеми *cholera* ‘холера’; *kaduk* ‘наследство без наследници’, ‘епилепсия’; *kat* ‘палач’; *diabeł* ‘дявол’; *lichy* ‘беда’; *piorun* ‘гръмотевица, мълния’ се явяват синоними на болестта като част от тази сфера. И тук болестното състояние се интерпретира като заплаха (беда, палач) и нечиста сила (дявол). Включването на болестта в групата на обидните думи и изрази е свързано с негативния емоционален заряд на понятието. Подобна употреба говори за чувствителна деградация и понижаване на стила.

Значението ‘тост, пиене на алкохол за нечие здраве’ В. Дорошевски посочва като второ и актуално за полската лексема *zdrowie*. Така освен в основните си значение *zdrowie* и *choroba* са антонимични и в своята речева употреба. На акта на обидата и проклятието се противопоставя наздравицата и благословията:

Zdrowie! Zdrówko! Na zdrowie! – Наздраве!

Pić/ wychylić za czyjeś zdrowie – вдигам тост за нечие здраве;

Zdrowie wasze w gardło/ gardła nasze! – тост, ‘за ваше здраве’.

Като висша ценност здравето участва в почти всички езикови формули за благодарност и благопожелание:

Bądź/ bywaj zdrów – букв. бъди здрав, при сбогуване;

Niech ci Pan Bóg da zdrowie! – благодарност, Господ здраве да ти дава!

Niech ci będzie/ idzie na zdrowie – благопожелание.

Изводи

Можем да обобщим, че при интерпретацията на концептите ZDROWIE и CHOROBA се очертават много общи тенденции, което се дължи на тяхното антонимично значение. И двете понятия се определят – възприемат се като предмети с конкретни физически характеристики. И двете се интерпретират като вместилища, като заболяването и оздравяването се представят като движения по хоризонтала и вертикала. Обща е тенденцията за анимализация, т.е. осмислянето им като живи същества, като личности с поведение и навици. Двете понятия са пряко свързани с двойките сфери добро – зло, живот – смърт, богатство – бедност, норма и отклонение. Донякъде обща е и представата за интензификация на рамката.

Могат да се обособят и няколко специфики в интерпретацията. При определяването здравето се представя като ценен предмет, който лесно се губи, както и като енергия, която здравият човек излъчва. При анимализацията болестта е противник в бой, докато здравето се представя като благородник и се свързва с образи на животни и растения. Болестта се явява препятствие, преминаването през което ни прави по-мъдри и по-опитни. Като негативен образ се явява здравият човек, който се преструва на болен за лична изгода. Отрицателният емоционален заряд на болестта и пониженият престиж са причина за включването ѝ в сферата на клетвите, докато здравето като висша ценност е предмет на благопожелания и благодарности и е задължителен елемент при тостовете.

ЛИТЕРАТУРА

Банковски 2000: Bańkowski, A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2000.

Бомба, Либек 2003: Bąba, St., Liberek, J. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: PWN, 2003.

- Вогелгесанг 2001:** Vogelgesang, T. *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego. Tom I. Gniazda odprzymiotnikowe*. Kraków: Universitas, 2001.
- Глух 2005:** Głuch, W. *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym*. Warszawa: Europa, 2005.
- Длугош-Курчабова 2008:** Długosz – Kurczabowa, Kr. *Wielki słownik etymologiczno historyczny języka polskiego*. Warszawa: PWN, 2008.
- Домарадзки 2013:** Domaradzki, J. O skrytości zdrowia. O problemach z konceptualizacją pojęcia zdrowie. // *Hygeia Public Heath*, 2013, № 48, 408 – 419.
- Дорошевски, ред. 1958:** *Słownik języka polskiego*. T. I – XI. Под ред. на W. Doroszewski. Warszawa: PWN, 1958 – 1969.
- Лейкоф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Маслова 2004:** Маслова, В. *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс, 2004.
- Мюлднер-Нецковски 2003:** Müldner-Nieckowski, P. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat książki, 2003.
- Пенчева 2011:** Пенчева, М. *Когнитивна лингвистика. Речник на понятията и термините*. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2011.
- Скорупка 1967:** Skorupka, St. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. II. Warszawa: Wiedza powszechna, 1967.
- Станчева 2012а:** Станчева, Ж. Концептуализация на понятието болест в полския език. // *Време и история в славянските езици, литератури и култури*, т. I, 2012, 182 – 189.
- Станчева 2012б:** Станчева, Ж. Концептите БОЛЕСТ и CHOROVA в българската и полската езикова картина на света. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*. Т. 50, кн. 1, 2012 – Филология, 689 – 702.
- Стец 2007:** Stec, M. Концептуализация поjęcia CHOROVA w polszczyźnie. // *Poradnik językowy*, № 1, 2007, 20 – 32.
- Шверчинска 2003:** Świerczyńska, D. *Przysłowia są... na wszystko*. Warszawa: PWN, 2003.